

Asgari Ücret Tuzağı¹

Aziz Çelik, Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı

E-posta: azizcelik@gmail.com

Gelir eşitsizliği ve yoksullukla mücadelede çok önemli bir sosyal politika aracı olan asgari ücret Türkiye’de son yıllarda genel ücret düzeyinin asgari ücret düzeyine yakınsamasına yol açan bir işlev görüyor. Asgari ücret artışı bir bütün olarak genel ücret düzeyini yükseltmiyor, tersine, ortalama ücret düzeyi ile asgari ücret arasındaki fark kapanıyor ve ortalama ücret düzeyi genel ücret düzeyine yakınsıyor.

Asgari ücret tuzağı nedir?

2022 yılı brüt asgari ücreti yüzde 39,9 artışla 5.004 TL, net asgari ücret yüzde 50,5 artışla 4.253 TL olarak saptandı. 2022 asgari ücretiyle birlikte “asgari ücret tuzağı” olarak adlandırdığım tehlike daha da büyümüş durumda. “Orta gelir tuzağı” iktisat literatüründe sıkça tartışılan bir konu ve bir çok iktisatçı Türkiye için bu tuzağa işaret ediyor. “Orta gelir tuzağı” bir yana Türkiye’de az tartışılan bir başka konu ise “asgari ücret tuzağı” adını verdiğim mekanizmadır. Türkiye’de ortalama ücret düzeyinin asgari ücret düzeyine yaklaşması, Türkiye’nin bir asgari ücretliler toplumu haline gelmesi çok daha vahim bir sorundur.

Asgari ücret ve civarında ücretlerle çalışanların çokluğu o ülke için asgari ücreti çok daha önemli hale getirmektedir. Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ülkeleri içinde en düşük asgari ücrete sahip ülkelerden biri olmanın yanında, asgari ücretle çalışanların oranının en yüksek olduğu ülkedir. Bu durum Türkiye’de asgari ücretin etkisini AB ülkelerine göre çok daha yaşamsal hale getiriyor. Eurofound verilerine göre 2017’de AB üyesi ülkelerde asgari ücretin yüzde 10 altı ve yüzde 10 fazlası düzeyinde bir ücretle çalışanların oranı ortalama yüzde 9 düzeyindedir. Türkiye’de ise asgari ücretin yüzde 10 fazlası ve altında ücretle çalışanların oranı yüzde 57’dir. Böylece Türkiye’deki asgari ücret civarında ücret alanların oranı AB ortalamasının 6 katından fazladır. Asgari ücret civarında ücret alanların oranı AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye’ye göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. Asgari ücret civarında ücret alanların oranı Hollanda, Danimarka, Belçika ile İsveç’te yüzde 3 iken Avusturya, Yunanistan ile Çekya’da yüzde 4 ve İspanya, Slovenya, Almanya ile Finlandiya’da yüzde 5’tir. AB ülkeleri arasında asgari ücretlilerin en yoğun olarak yaşadığı üç ülke ise yüzde 21 ile Romanya ve yüzde 20 ile Macaristan ve Portekiz’dir (DİSK-AR, 2021).²

Asgari ücret tuzağını anlamak için Türkiye’de temel emek gelirlerinin (işçi ücretleri, memur maaşları ile emekli aylık ve gelirleri) nasıl arttığını ele almak lazım. Kamu işçilerinin ücretleri konfederal düzeyde ve ulusal bir tür ulusal bir toplu pazarlıkla (çerçeve protokol) belirleniyor. Burada Türk-İş ve Hak-İş taraf. Ağustos 2021’de mutabık kalınan kamu toplu iş sözleşmeleri çerçeve protokolüne göre kamu işçilerin ücret artışları (Birinci 6 aydaki kısmı iyileştirme hariç) resmi enflasyona tabi. İşçilerin taban ücretinin 4.100 TL’ye yükseltildiği, ücretlere ise 2021-2022 döneminin ilk 6 ayı için %12, diğer 6 aylar içinse %5 artı enflasyon farkı oranında zam yapıldığı kamuoyuyla paylaşıldı.³

Özel sektörde toplu iş sözleşmeleri kapsamındaki sendikalı işçi oranı çok düşük, sadece yüzde 6-7 civarında.⁴ Sendikalı işçilerin ücretleri toplu pazarlıkla belirleniyor ancak grev erteleme basıncı nedeniyle özgür toplu pazarlıktan söz etmek mümkün değil. Özel sektörün geri kalanında ise ücret zamları işverenlerin insafına kalmış durumda. En iyimser tahminle özel sektördeki ücret zamları resmi enflasyon civarında gerçekleşiyor. Ancak enflasyonun altında ücret dayatması da sık sık söz konusu oluyor. Memurların maaş artışları grev yasaklı -zorunlu tahkime dayalı- bir toplu pazarlık rejimi ile belirleniyor. Burada tek söz sahibi en büyük konfederasyon olan Memur-Sen. 2022 yılı için Ağustos 2021’de bağtlanan memur toplu sözleşmesi de resmi enflasyona göre maaş artışları öngörüyor.⁵ Enflasyon öngörülen zammı aşarsa aradaki fark maaşlara eklenecek. Memur emeklilerinin aylıkları memurlarla aynı sisteme, toplu sözleşmeye tabi. Resmi enflasyon artışı onlar için de temel belirleyici. İşçi emeklilerin aylıklarında durum daha da vahim. 5510 sayılı Yasa’nın 55. maddesi emekli aylıklarının her yıl ocak ve temmuz aylarında TÜİK tarafından açıklanacak Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) oranında artırılmasını öngörmektedir. Büyüme ve refah artışından işçi emeklileri pay alamıyor. Emekli aylık ve gelirleri ile asgari ücret arasındaki makas açılıyor ve emekli gelirleri giderek asgari ücretin altına düşüyor.

2002 yılında asgari ücret 184 lira iken, ortalama işçi emekli aylığı 276 lira idi. 2021 Temmuz ayında ise asgari ücret 2826 lira olurken ortalama işçi emekli aylığı 2.599 lira oldu. Bir diğer ifade ile 2002’de ortalama işçi emeklisi aylığı asgari ücretin yüzde 50 üstünde idi, 2021’de ise yüzde 8 altındadır. Ortalama işçi emekli aylıkları asgari ücretin altına düşmüştür. Benzer bir eğilim memur emekli aylıkları için de söz konusudur. 2002 yılında asgari ücret 184 lira iken, ortalama memur emekli aylığı 502 lira idi. 2021 Temmuz ayında ise asgari ücret 2826 lira olurken ortalama memur emekli aylığı 3 bin 569 lira oldu. Bir diğer ifade ile 2002’de ortalama memur emekli aylığı asgari ücrete oranı yüzde 272 iken, 2021’de ise yüzde 126’ya geriledi.⁶

Görüldüğü gibi neredeyse tüm emek geliri kategorileri resmi enflasyona hapsedilmiş durumda. Bu nedenle enflasyon düzeyi sadece bir makro ekonomik gösterge değil bir gelirler politikası aracı durumundadır. Türkiye’de emek gelirleri özgür bir pazarlık ortamında ve milli gelir artışından pay alarak değil, baskılanmış ve yönlendirilmiş resmi enflasyona göre belirleniyor. Bu durum emek gelirlerinin baskılanmasına ve bölüşüm ilişkilerin kötüleşmesine yol açıyor. Enflasyonun baskılanması milyonlarca dar gelirlinin ve emekçinin daha düşük gelir elde etmesi anlamına geliyor. Asgari ücret tartışmasına buradan bakmak gerekiyor.

Asgari ücret ortalama ücret haline geliyor

Asgari ücret ile ortalama ücretler arasındaki makas daralmaya devam ediyor. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2006-2020 sonuçlarına göre hesaplanan aylık ortalama ücret ve maaş geliri ile asgari ücret arasındaki makas giderek kapanıyor. Ortalama ücretler asgari ücrete yaklaşmaya devam ediyor. 2005 yılında aylık hanehalkı ferdi ücret ve maaş geliri asgari ücretin 2 katında fazla iken, 2019’da ortalama ücret ve maaş geliri asgari ücretin 1,7 katına geriledi.

Tablo 1: Asgari Ücretin Hanehalkı Fert Ortalama Gelirine Oranı (2005-2019) (TL) (Yüzde)

Yıl	Aylık Ortalama Ücret ve Maaş Geliri (A)	Net Asgari Ücret (B)	Asgari Ücretin Aylık Ferdi Ücret ve Maaş Gelirine Oranı (%) (B/A)	Hanehalkı Aylık Fert Ücret Geliri Asgari Ücretin Kaç Katı?
2005	755,8	350	46%	2,2
2006	859,0	380,4	44%	2,3
2007	955,9	403	42%	2,4
2008	1.084,5	481,6	44%	2,3
2009	1.142,2	527,1	46%	2,2
2010	1.242,0	576,6	46%	2,2
2011	1.327,4	630	47%	2,1
2012	1.509,1	701,1	46%	2,2
2013	1.647,6	773	47%	2,1
2014	1.827,5	846	46%	2,2
2015	2.031,3	949,1	47%	2,1
2016	2.287,4	1301	57%	1,8
2017	2.508,8	1404	56%	1,8
2018	2.857,2	1603,1	56%	1,8
2019	3.500,5	2020,9	58%	1,7

Kaynak ve Açıklama: TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması ve ÇSGB verilerinden yararlanılarak DİSK-AR tarafından hesaplandı (Ücretli, maaşlıların verileri alındı; yevmiyeliler hesaplamaya dahil edilmedi).

2005 yılında asgari ücret ortalama ücretin yüzde 46'sı iken 2019'da yüzde 58 seviyesine çıktı (Tablo 1). Ortalama ücretler asgari ücretten daha az arttı ve giderek daha fazla işçi asgari ücrete yakın düzeylerde ücretlerle çalışmak zorunda kaldı.

Asgari ücret bir kaldıraç değil mengene

Asgari ücret genel ücret seviyesini artıran değil aksine ortalama ücretleri asgari ücrete doğru baskılayan bir mekanizmaya dönüşüyor. Asgari ücret genel ücret düzeyini yükselten bir kaldıraç değil ücretleri asgari ücrete doğru sıkıştıran bir mengeneye dönüşmüş durumda. Asgari ücret tuzağı budur. Bu nasıl işliyor? Genel ücret düzeyleri ve emek gelirleri asgari ücret artışının çok altında arttığı için ortalama ücretler asgari ücrete yaklaşıyor.

Önemli olan ücretlerde meydana gelen oransal ve gösterge niteliğindeki artışlar değil fiili ücret ve gelir düzeyidir. Asgari ücret bir gösterge ücret düzeyidir. Asgari ücret üzerindeki ücretler asgari ücretten daha az artarsa bunun anlamı açıktır: Ücretlerdeki ortalama artış daha düşük olacaktır. İşverenler açısından bakılması gereken fiili ücret düzeyinin ne kadar arttığıdır. Oransal artışların anlamı yoktur. İşverenler yüksek ücretlileri çıkarıp düşük ücretli işçi olarak ve birim verimliliği artırarak fiili ücret maliyetini gösterge ücret artışının altına kolaylıkla çekebilirler.

Tablo 2: Aralık 2002-Temmuz 2021 Temel Gelirler ve Ekonomik Göstergeler

- *Ortalama memur aylığı artışı: %775*
- *Ortalama kamu işçisi ücreti: %632*
- *Ortalama işçi emekli aylığı: %842*
- *Ortalama BAĞ-KUR emekli aylığı: %933*
- *Ortalama Emekli Sandığı aylığı: %611*
- *Gıda enflasyonu (2003: 100): %775*
- *Net asgari ücret: %1433*
- *Kişi başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla %1436*

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜİK verileri

Türkiye'de 2002 yılı sonundan bu yana temel emek gelirlerindeki artışlar ve temel ekonomik göstergelerin seyrine baktığımızda emek gelirleri arasındaki

asimetriyi daha açık görebiliriz. Emek gelirlerdeki artışlar parasal (enflasyondan arındırılmamış) değerlerdir.

Resmi verilerin ortaya koyduğu tablo emek gelirleri artışlarında ciddi bir asimetri yaşandığını ortaya koyuyor. Bu tablonun gösterdiği iki çarpıcı gerçek var: Temel emek gelirlerindeki artış ile asgari ücret artışı arasındaki bağ kopmuş durumdadır. En alttakilerin durumunda görece bir iyileşme yaşanırken emek gelirlerinin ezici çoğunluğu aşağıda doğru basılmaktadır. Diğer gerçek ise tüm emek gelirlerinin ekonomik büyümeden pay alamadığıdır. Kişi Başına GSYH 2002-2021 arasında parasal olarak yaklaşık 14 kat artarken temel emek gelirlerindeki artışlar parasal olarak 6 ile 9 kat arasında kalmıştır (Tablo 2. Bunun etkisi ne oldu? Ortalama hanehalkı ücret ve maaş geliri 2007 yılında asgari ücretin 2,4 katı iken, 2019 yılında 1,7 katına geriledi. 2020 ve 2021 yıllarının verisi henüz yok ancak maksın daha da kapandığını söylemek mümkün. İşte asgari ücret tuzağı budur.

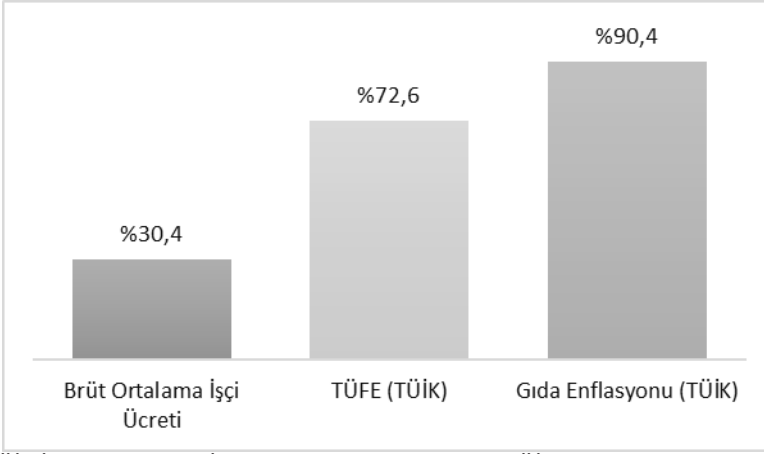
Bu gelişmeler iki sonuç doğuruyor: Birincisi sınıfsal bölüşüm ilişkileri bozuluyor. Büyümeden emek gelirleri yeterince pay alamıyor. Bunun anlamı varlıklı sınıflarından daha fazla pay alması ve dar gelirli olanların daha da yoksullaşmasıdır. İkincisi, asgari ücretteki artış ve en düşük gelirli olanların refahındaki nispi artış diğer emek gelirlerindeki düşüşün sonucunda ortaya çıkıyor. Varlıklı sınıflardan halk sınıflarına kaynak aktarılmıyor tersine emekçilerin bir bölümünün geliri kısılarak en alttakilere kaynak aktarılıyor. Böylece ortaya bir asgari ücret tuzağı çıkıyor. Bu tuzak sınıflararası gelir bölüşümüne müdahale etmeden emek gelirlerinin yüksek asgari ücret artışları yoluyla aşağıya doğru baskılanması anlamına geliyor. Bu ücret politikası sınıflar arası gelir eşitsizliğini artırırken sınıfın gelirlerini bir bütün olarak aşağıya çekiyor. Görüldüğü gibi emekçiler bir asgari ücret mengenesine sıkışmış durumdadır.

2022 asgari ücreti kamuoyundaki ortalama beklentinin biraz üstünde belirlendi. Kuşkusuz bunda pahalılıktaki korkunç artış ve 2022 yılında beklenen sert enflasyon artışı etkili oldu. Yaşanan ekonomik kriz toplumda asgari ücret beklentisini yukarıya çekti ve net asgari ücret yaklaşık yüzde 50 artırılmış oldu. Ancak bu artışın yan etkisi asgari ücret tuzağının büyümesi şeklinde olacak.

TÜİK verileri tuzağı teyit ediyor

TÜİK tarafından 24 Aralık 2020'de açıklanan İşgücü Maliyeti İstatistiklerine göre ortalama ücret artışları resmi enflasyonun oldukça altında kaldı. TÜİK verilerine göre işçilik maliyetleri ve brüt ortalama işçi ücretleri enflasyonun oldukça altında kaldı. TÜİK işçilerin enflasyonun altında ezildiğini teyit etmiş oldu.

Şekil 1:



Kaynak: TÜİK İşgücü Maliyeti İstatistikleri, 2016 ve 2020, TÜİK Tüketici Fiyatları Endeksi

TÜİK tarafından 4 yılda bir açıklanan İşgücü Maliyeti İstatistiklerine göre 2016 yılında ortalama 3 bin106 TL olan brüt ücret, 2020 yılında 4 bin 50 TL'ye çıkmış. Böylece ortalama brüt işçi ücretleri 4 yılda yüzde 30,4 artmış. Ancak 2016 ile 2020 arasındaki resmi enflasyon (TÜFE) ise yüzde 72,6 oranında artmış. 2016 ile 2020 arası resmi gıda enflasyonu ise yüzde 90,4 olarak gerçekleşmiş. İnanılmaz ama gerçek bu! Ortalama işçi ücretleri enflasyonun 42,2 puan, gıda enflasyonunun ise 60 puan altında kalmış! 2016-2020 arasında resmi enflasyon ücretlerin iki katından fazla artmış durumda (Şekil 1). TÜİK verilerinin de açıkça ortaya koyduğu gibi işçiler enflasyonun altında ezildi. Böylece “işçileri enflasyona ezdirmiyoruz” iddiasının doğru olmadığı TÜİK’in resmi verileri ile ortaya çıkmış oldu.

Asgari ücretteki artışlar işçi ücretlerini yükseltmiyor tersine ortalama ücretlerin asgari ücrete yaklaşmasına yol açıyor. Nitekim TÜİK İşgücü Maliyeti İstatistikleri asgari ücret ile ortalama ücret makasının iyice kapandığını da ortaya koyuyor. Asgari ücret 2016-2020 arasında yüzde 78,7 artarken aynı dönemde brüt ücretler yüzde 30,4 artmış. Böylece 2016 yılında ortalama brüt ücret asgari ücretin yüzde 89 üstündeyken, 2020’de yüzde 38 üstüne gerilemiş (Tablo 3). Asgari ücret ile ortalama ücret arasındaki fark ciddi biçimde kapanmış ve ortalama ücretler asgari ücrete yakınsamış durumda. Böylece “asgari ücret tuzağı” TÜİK’in yeni verileri ile de teyit edilmiş oldu.

Tablo 3: Asgari Ücret ve Ortalama Ücret

Yıl	Brüt Asgari Ücret (TL)	Brüt Ortalama Ücret (TL)	Ortalama Ücret/Asgari Ücret Oranı
2016	1.647	3.106	%88,6
2020	2.943	4.050	%37,6
Artış	%78,7	%30,4	-

Kaynak: TÜİK İşgücü Maliyeti İstatistikleri, 2016 ve 2020; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

Peki nasıl oluyor da işçilere enflasyon kadar zam yapıldığı iddia edildiği halde, toplu iş sözleşmeleriyle işçi ücretleri en az enflasyon kadar artırıldığı halde ve asgari ücret enflasyondan daha fazla arttırıldığı halde işçi ücretleri enflasyonun altında eziliyor?

- Bütün işçi ücretlerinin enflasyon kadar artırıldığı iddiası doğru değil. Özel sektörde ve özellikle sendikasız işyerlerinde ücret artışları enflasyonun altında kalmaktadır. Çünkü buralarda işçilerin pazarlık gücü yoktur.
- İşverenler ücreti yüksek işçiyi çıkartıp düşük ücretli işçi almaktadır. Bu durum hem işçilik maliyetlerini hem de ortalama işçi ücretlerini düşürmektedir.
- Sendikalı işyerlerinde ücretler enflasyondan çok artsa da iki nedenle bu durum ücret artışlarının sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Birincisi toplu iş sözleşmeli işçi sayısının ve oranının son derece sınırlı olmasıdır. Özel sektörde bu oran yüzde 5-6 düzeyine kadar gerilemektedir. İkinci olarak sendikalı işyerlerinde bile yüksek ücretli işçiler çıkartılıp yerine düşük ücretli işçiler alınmaktadır. Böylece ücretler düşmektedir.
- Asgari ücret artışları ortalama işçi ücretlerine yansımamaktadır. Ortama işçi ücret artışları asgari ücretin çok altında kaldı.
- Son olarak pandemi dönemi ücretler üzerinde büyük bir baskı oluşturdu ve ücret artışları enflasyonun altında kalmaktadır.

Asgari ücret tuzağına karşı ne yapmalı?

Asgari ücretteki gösterge artışlar bütün emek gelirlerine yansımıyor. Bunun temel nedeni güçlü bir sendikalaşma, toplu pazarlık ve teşmil mekanizmasının yokluğudur. Böylece asgari ücret artışı gerçek bir ücretler politikası aracı

yerine özellikle de seçim dönemlerinde “popülist” bir siyasal mekanizmaya dönüşebiliyor.

Bunun için diğer emek gelir düzeylerinin -en az- asgari ücret düzeyinde artışı sağlanmalıdır. Özellikle emeklilerin vahim durumunun düzeltilmesi için emekli aylıklarının alt sınırı asgari ücret düzeyine yükseltilmelidir.

Odaklanması gereken yer bölüşüm ilişkileridir. Büyümeden aslan payının varlıklı sınıflara gittiği düşünülecek olursa sermayenin daha yüksek ücret atışlarına zorlanması mümkündür ve zorunludur.

Sonnotlar

1 Not bu yazıda konuyla ilgili BirGün gazetesinde yazmış olduğum yazılar ile katkıda bulunduğum DİSK-AR 2022 Asgari Ücret Raporu’ndan yararlanılmıştır.

2 Ayrıntılar için DİSK-AR 2022 Asgari Ücret Raporu: <http://arastirma.disk.org.tr/?p=7995> AB ülkeleri verileri asgari ücretin +/- yüzde 10’u ücretle çalışanlara ait 2017 yılı verilerdir. AB verileri Eurofound (2020), Industrial relations: Minimum wages in 2020: Annual review, Minimum wages in the EU series, Publications Office of the European Union, adlı çalışmadan derlenmiştir. Türkiye’ye ait veri asgari ücretin yüzde 10 fazlası ve altında ücretle çalışanların oranıdır. Bu veri DİSK-AR, Asgari Ücret Gerçeği 2019 Raporu, İstanbul: 2019’dan alınmıştır.

3 2021 Yılı Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Çerçeve Protokolü imzalandı, <https://www.csgb.gov.tr/cgm/haberler/2021-yili-kamu-toplu-is-sozlesmeleri-erceve-protokolu-imzalandi/>; https://www.csgb.gov.tr/media/84760/c-erc-eve_20210811.pdf

4 Aziz Çelik, “Sendikalaşma iç açıcı değil”, BirGün, 31.01.2022, <https://www.birgun.net/haber/sendikalasma-ic-acici-degil-375323>

5 Altıncı Dönem Toplu Sözleşme, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/08/20210825-11.pdf>

6 Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verileri.